

Analyse

Het recht op terugkeer

De Bezige Bij, 2008. 457 blz. ISBN 9789023414469 € 19,90

door Laura Grootaarts

Het verhaal

In 2024 is Israël nog slechts een stadstaat, nauwelijks groter dan Tel Aviv. De beveiligingsmaatregelen hebben draconische vormen aangenomen: bij controleposten vinden DNA-controles plaats, om alleen mensen met joods DNA binnen te laten. Bram Mannheim, een voormalig hoogleraar, heeft een bureau dat verdwenen Joodse kinderen opspoort. Lang heeft Bram gelooft dat in het Midden-Oosten de Israëlische en Palestijnse inwoners uiteindelijk vreedzaam samen zullen leven, maar inmiddels is hij van veel illusies beroofd. In 2004 wees hij nog een hoogleraarschap in Amerika af, omdat vertrek uit Israël als verraad zou voelen. Kort daarop ontsnapten zijn vrouw en zoontje aan een aanslag en vertrok hij alsnog naar de Verenigde Staten. In 2008 verdween zijn zoontje plotseling en Bram zwierf jarenlang door het land. Hij heeft de jongen nooit teruggezien, maar wel een man gedood die naar zijn overtuiging verantwoordelijk was voor de verdwijning. Maar de man blijkt onschuldig te zijn geweest en als in 2024 aanslagen gepleegd worden door terroristen met 'joods' DNA komt Bram een heel bijzonder complot op het spoor.

Thematiek

Het recht op terugkeer is een toekomstroman met een duidelijke politieke boodschap: met je vijanden sluit je geen vrede, je vernietigt ze. Laat je dat na, dan vernietigen ze jou. De vijanden zijn in dit geval de Arabieren. Mensen zoals Bram, optimisten die aan het begin van het verhaal nog geloven in vrede met de Arabieren, moeten uiteindelijk toegeven dat de pessimisten gelijk hadden. De vader van Bram is zo'n pessimist die het gevaar al vroeg inziet, en die keer op keer snoeiharde uitspraken doet over de situatie. Arabieren zitten niet te wachten op vredesonderhandelingen, zij roeien hun vijand uit. Ze zijn bereid zichzelf op te blazen, en op die manier ook een aantal Joden te doden: 'Want hij gaat naar het paradijs en de joden naar de hel. Dat is makkelijk doodgaan, als je zo denkt' (p. 364). In 2024 lijken de Arabieren inderdaad af te

stevenen op de wereldheerschappij.

Israël is in 2004 al een land waar constant gevaar op de loer ligt en sprake is van angst. Berovingen en aanslagen zijn er aan de orde van de dag. In 2024 is dit nog vele malen erger geworden. Angst is een emotie die ook veelvuldig optreedt in het geval van ouderschap: 'Het gaat in mijn boeken vaak over de nachtmerrie van het ouderschap. De onmacht van de ouder, het onvermogen om te beschermen', aldus *De Winter* in een interview met Hugo Camps (*Elsevier*, 14 juni 2008). Bram houdt zijn hart vast als Ben slachtoffer lijkt geworden van een aanslag, en als hij ziet hoe Ben aan de rand van een gat in de zoldervloer balanceert. Steeds is er de angst dat hij zijn zoon zal verliezen. En dan wordt het kind ontvoerd. Bram slaat na de ontvoering aan het zwerven: 'Ach, papa (...) hoe kan ik je ooit onder ogen komen nu ik zelf zo als vader gefaald heb en me schaam voor alles en iedereen?' (p. 189). Batja, de moeder van het ontvoerde meisje Sara, leidt om dezelfde reden onder de naam Eva een dubbelleven: 'Het is verschrikkelijk om Batja te zijn en te wachten op je kind. (...) Ik kon niet meer verder leven als Sara's moeder' (p. 311). Het leven krijgt voor Bram en Batja, die geliefden worden, pas weer zin als Batja zwanger raakt. Er is weer iets om voor te zorgen: 'Hij had kinderen, een vrouw, een vader, hij had verantwoordelijkheden – hij zou voor hen zorgen' (p. 458).

Titel

De uitdrukking 'Het recht op terugkeer' wordt meestal gebruikt in relatie tot het Palestijnse volk. In 1948 werd de Joodse staat Israël gesticht. Honderdduizenden Palestijnen werden uit het gebied verdreven. Een van de belangrijkste mensenrechten is dat mensen altijd terug mogen keren naar het land waar ze oorspronkelijk vandaan komen. De Palestijnen hebben dus het recht op terugkeer naar Israël. Hiernaast bestaat er echter ook een Wet op Terugkeer, en die geldt juist weer voor Joodse mensen: in deze wet staat dat iedereen met een Joodse achtergrond zich mag vestigen in Israël en het Israë-

lische staatsburgerschap kan verkrijgen. 'Maar het klopt dat de formule sterk verbonden is met de Palestijnse zaak. Daar heb ik het uitgetild en in dit boek van nieuwe betekenissen voorzien', aldus Leon de Winter (*De Standaard*, 27 juni 2008). In hetzelfde interview erkent hij dat de titel iets provocatiefs heeft: 'Maar als je hem losknipt uit de politieke context, krijgt hij ook iets romantisch. Dan appelleert hij ook aan emotionele zaken, zoals de terugkeer van Brams zoon.'

In het boek is er behalve de terugkeer van Ben nog wel vaker sprake van 'terugkeer' of in ieder geval een sterk hopen daarop. Wanneer Bram na een lange zwerftocht door Amerika wordt opgespoord door zijn vader, mag hij bij hem gaan wonen. Bram hoopt dat de verloren kinderen die hij zoekt met zijn bureautje *De Bank* eens weer terug zullen keren naar huis. Als Bram in Kazakstan genoeg informatie heeft gevonden over zijn zoon, wil hij terugkeren naar Israël. Hij moet hiervoor eerst toestemming vragen aan een aantal hoge heren. Bram hoopt steeds dat zijn zwaar demente vader Hartog nog een keer bij bewustzijn komt, terugkeert, zodat hij nog eens met hem praten kan.

Het boek bevat geen motto, maar wel een opdracht: 'Voor Moon, Moos en Jes'. Met Jes wordt Jessica Durlacher bedoeld, de vrouw van De Winter. Moon en Moos zijn hun kinderen.

Structuur en techniek

Het recht op terugkeer is opgedeeld in een proloog, deel I, deel II en een epiloog. Die vier onderdelen bestaan uit getitelde hoofdstukken die weer zijn onderverdeeld in een aantal genummerde paragrafen. Uit de titels van de hoofdstukken blijkt duidelijk de structuur van het boek: ze geven prijs waar en wanneer het verhaal in dat hoofdstuk zich afspeelt. Het laatste hoofdstuk van Deel I vormt hierop een uitzondering. In de titel van dit hoofdstuk ontbreekt de plaatsaanduiding omdat dit hoofdstuk zich afspeelt op verschillende locaties. Er is sprake van een personale verteller; het perspectief ligt bij Bram.

Het verhaal bestrijkt een lange periode: het begint in april 2004 en eindigt in januari 2025. De proloog speelt zich af in 2024. Bram runt samen met een compagnon een bureautje dat vermiste kinderen opspoort. Deel I gaat terug in de tijd: het speelt zich af in de periode 2004-2012. Binnen deze periode is er sprake van grote sprongen in de tijd. We zien Bram in 2004 als hoogleraar, flitsen dan naar 2008, het jaar waarin Bram met zijn gezin verhuist en zijn kind verliest. Vervolgens zien we hem in 2010 als zwerver, en in 2012 als moordenaar. Tussen Deel I en Deel II zit 12 jaar. Deel II sluit aan op de proloog: het is 2024-2025 en Bram zoekt zijn zoon. De sprongen in de tijd tussen de hoofdstukken in Deel II zijn minder groot dan die in Deel I.

Het verhaal speelt zich af in Tel Aviv, Princeton, Californië, Kazakstan en Amsterdam. De wereld van 2024 ziet er anders uit dan de onze: er zijn heel wat technische snufjes ontwikkeld. Rusland is het welvarendste land. Moslims zijn uit op de wereldheerschappij, in belangrijke Europese steden geldt de sharia (de wet van Allah). De situatie in het Midden-Oosten is sterk veranderd: Israël is ondanks vredesonderhandelingen

'ineengekrompen tot een stadstaat met de oppervlakte van groot Tel Aviv plus een zandbak' (p. 24).

Personages

Bram (Abraham, Avi, Abe) Mannheim is in 2024 53 jaar oud. De Joodse Bram komt oorspronkelijk uit Nederland, en is op zijn achttiende gaan studeren in Tel Aviv, waar zijn vader woonde en werkte. Hij schopt het tot hoogleraar Moderne geschiedenis van het Midden-Oosten. Bram is een man die aanvankelijk hoop heeft: vol overtuiging gelooft hij dat er eens vrede zal ontstaan in het Midden-Oosten. Achteraf vindt hij dat naïef. Wanneer zijn zoon Ben in Amerika wordt ontvoerd, raakt Bram in een soort psychose, waarin hij veel waarde hecht aan getallensymboliek. Helemaal de oude wordt hij nooit meer: hij moet zelfs jaren later nog medicijnen slikken om de waanzin tegen te houden.

Bram is een uitgesproken alfa, zijn vader, Hartog Mannheim, is in alles een bèta. Ze begrijpen elkaar nooit. Hartog, van oorsprong ook een Nederlander, is in de Tweede Wereldoorlog opgepakt door de Duitsers. Dit heeft in hem veel haat gezaaid: 'Ik heb overleefd op mijn haat. Misschien dat sommige anderen overleefd hebben omdat ze van iets of iemand hielden. Ik niet' (p. 75). Hij vindt dat moslims vernietigd moeten worden. Hartog is een briljant wetenschapper: eens won hij de Nobelprijs voor de Chemie. Hij laat nauwelijks merken dat hij van iemand houdt, maar er zijn momenten dat hij breekt, bijvoorbeeld als hij Bram na diens zwerftocht door Amerika weer in zijn armen sluit, en als hij het over zijn kleinzoon Ben heeft. Ben lijkt enorm veel op zijn grootvader, kan op zijn vierde al beter rekenen dan Bram.

Taal en stijl

Het recht op terugkeer is een thriller maar het is niet alleen de plot die uitnodigt tot doorlezen. De stijl die De Winter hanteert, zorgt ervoor dat de lezer door het verhaal heen vliegt. In de tekst worden geen moeilijke woorden gebruikt. Ingewikkelde zinsconstructies blijven ook al volkomen achterwege. De dialogen in het boek zijn snel en geloofwaardig. Voor professoren hebben Bram en Hartog een zeer alledaags taalgebruik.

De personages nemen geen blad voor de mond. Ze doen harde, politieke uitspraken over de toestand in het Midden-Oosten. Hartog heeft een glasheldere mening over de situatie: 'Israël moet vernietigen omdat Israël anders zelf vernietigd wordt' (p. 363). Ook een collega-ambulancechauffeur van Bram is niet mals in zijn bewoordingen: 'We hadden de Palestijnen moeten afmaken, allemaal!' (p. 256).

De scènes hebben iets filmisch: De Winter is heel expliciet in het omschrijven van situaties, laat daarbij niet al te veel aan de verbeelding over. Hij is kwistig met bijvoeglijke naamwoorden en vergelijkingen. Enkele voorbeelden: 'En tegen de donkere lucht, waarin de vette zwarte walmen van de brand wervelden, verscheen Rachel, krachtig en vastbesloten, als een madonna met Bennie in haar armen' (p. 101); 'Een deel van O'Connors gezicht sloeg weg alsof het schuimplastic was, en de grote man viel log en vormeloos achterover' (p. 228).

auteurskatern

Reacties

Deze eerste roman in zes jaar van De Winter werd veelvuldig en uitgebreid besproken.

Rudi Kamminga (*Dagblad van het Noorden*, 27 juni 2008) vindt het boek voldoen aan 'de wetten van de literaire thriller', maar dat is niet per se positief: 'In al zijn meeslependheid vertoont de roman ook een van de manco's van de gemiddelde literaire thriller: de plot staat centraal en de karakters zijn vooral dienstbaar. Wie een indringend en genuanceerd portret zoekt van een man wiens enige kind is ontvoerd (en waarschijnlijk vermoord), is bij De Winter aan het verkeerde adres.'

Jeroen Vullings (*Vrij Nederland*, 14 juni 2008) vindt het boek dichtgemetseld: 'Het is nu, in deze vorm, vooral een verhaal geschreven door iemand die geen vragen heeft of twijfels kent, ze komen althans niet aan bod in dit boek. En erger: *Het recht op terugkeer* roept geen vragen op.' Toch heeft De Winter een talent: 'Hoeveel andere Nederlandse schrijvers komen met zo'n goed bedacht, complex en vitaal verhaal dat je niet weg wilt leggen? De Winter heeft wat te vertellen, hij weet de actualiteit waar de Nederlandse literatuur zo naar snakt, daadwerkelijk in de romanvorm te gieten, zonder dat de lezer de indruk heeft dat het spannende verhaal door wrakkige essayistiek om zeep wordt geholpen.'

Mark Cloostermans (*De Standaard*, 27 juni 2008) vindt ook dat De Winter een boodschap heeft. 'Daardoor overstijgt deze roman moeiteloos het niveau van de thriller.' Het is niet zomaar een spannend verhaal: 'De lezer wordt meegesleurd, afgestoten en weer bij de handeling betrokken. Een koppige cocktail van ethiek, politiek en instinct, uit de pen van een ondergewaardeerd vakman.' Toch noemt ook hij het boek 'niet perfect'.

Daniëlle Serdijn (*de Volkskrant*, 13 juni 2008) vindt dat De Winter zijn toekomstbeeld niet goed heeft uitgedacht: 'Een pornofilm huren terwijl vóór de millenniumwende alles al op internet te vinden was? Ouderwetse mobieltjes in het jaar 2024? Het kán, maar het wekt toch de indruk dat De Winter, huiverig voor sciencefictiontaferelen, archaische elementen in zijn toekomstvisioen heeft toegelaten.'

Arjen Fortuin (*NRC Handelsblad*, 13 juni 2008) mist iets wezenlijks in het toekomstbeeld. Want over 'het werkelijk interessante deel van deze toekomstfantasie, hoe en waarom de oppervlakte van Israël zo radicaal is gekrompen, lees je amper iets'. Ook Max Pam (*HP/De Tijd*, 13 juni 2008) vindt dat de wereld van 2024 in dit boek verdacht veel op de onze lijkt: 'Maar mijn grootste bezwaar is dat het raderwerk van de roman van ongeloofwaardigheden aan elkaar hangt'.

Sonja de Jong (*Noordhollands Dagblad*, 21 juni 2008) merkt op dat de personages niet veel 'psychologische diepgang' hebben, en ook dat het verhaal 'vele onwaarschijnlijke toevalligheden' bevat. 'Maar op de een of andere manier komt De Winter ermee weg.' Rob Schouten (*Trouw*, 14 juni 2008) is dezelfde mening toegedaan: 'De Winter schrijft vlot genoeg om je de feilen van dit merkwaardige en onwaarschijnlijke plot te doen vergeten'.

Dirk Leyman (*De Morgen*, 11 juni 2008) bewondert 'de manier waarop De Winter zoveel losse touwtjes van zijn verhaal aan

elkaar knoopt en je ondanks alle complexiteit steeds bij de pinken houdt. *Het recht op terugkeer* vraagt enige bezinkingstijd en laat zich op meerdere niveaus lezen, vol Bijbelse referenties ook.' Maar ook hij ergert zich aan de plot: 'Omdat het allemaal erg uitgezocht is en ten langen leste ook van een verregaande onwaarschijnlijkheid'.

Fleur Speet (*Het Financieele Dagblad*, 21 juni 2008) is wél blij met het boek: '*Het recht op terugkeer* is een razend knap in elkaar gezette, adembenemende roman over politiek en emotie. Het is een fysiek boek, waarvan het hart sneller gaat kloppen. Een roman die je niet weg wilt leggen, maar ook niet te snel wilt uitlezen, want dan is het gedaan. Het is een boek van internationale allure.'

Het boek werd genomineerd voor de NS Publieksprijs en voor de AKO Literatuurprijs.

Achtergronden

Rondom de omslag van *Het recht op terugkeer* ontstond nogal wat commotie. Op de voorkant van het boek staat een vrije bewerking van het schilderij *Night Windows* (1928) van de Amerikaanse kunstenaar Edward Hopper. Op de cover van de roman *Vals licht* (1991) van Joost Zwagerman staat een getrouwe reproductie van het origineel van dit schilderij afgebeeld: Zwagerman was bepaald niet gelukkig met dit 'coverplagiaat'. Saillant detail hierbij is dat Leon de Winter destijds bij de presentatie van *Vals licht* het eerste exemplaar in ontvangst nam en een feestrede hield.

Deze ophef bracht nog een andere balletje aan het rollen. De Arbeiderspers – uitgever van *Vals licht* – betaalde begin jaren negentig enkele duizenden guldens om gebruik te mogen maken van de afbeelding. De uitgeverij van *Het recht op terugkeer*, De Bezige Bij, betaalde naar verluidt geen cent. Hadden de erven van Hopper een claim ingediend tegen De Bezige Bij, dan had deze op kunnen lopen tot enkele tonnen. Ook hadden ze kunnen eisen dat het boek uit de handel zou worden genomen. Maar uiteindelijk is het niet zo ver gekomen. Het Museum of Modern Art in New York, eigenaar van de rechten op het schilderij, liet weten dat De Bezige Bij niet hoefde te betalen.

Voor wie meer wil weten

- Bakker, Johan. 'Te voorzichtige sciencefiction'. In: *Nederlands Dagblad*, 4 juli 2008.
- Cloostermans, Mark. 'Wraak en vaderschap'. In: *De Standaard*, 27 juni 2008.
- Fortuin, Arjen. 'Het onbegrijpelijke krimpen'. In: *NRC Handelsblad*, 13 juni 2008.
- Jacobs, Herman. 'Overleven in 2024'. In: *Knack*, 11 juni 2008.
- Kamminga, Rudi. 'Een pageturner maar ook banaal en zoetig'. In: *Dagblad van het Noorden*, 27 juni 2008.
- Leyman, Dirk. 'Verloren zonen, verloren land'. In: *De Morgen*, 11 juni 2008.
- Pam, Max. 'Onheilsprofetie'. In: *HP/De Tijd*, 13 juni 2008.
- Puijs, Marja. 'Man met missie'. In: *De Groene Amsterdammer*, 13 juni 2008.

DISCUSSIETIPS

Onderstaande discussietips bieden mogelijke aanknopingspunten voor de bespreking van *Het recht op terugkeer*. Een aantal vragen komt ook aan de orde in de analyse. Dat biedt de mogelijkheid uw eigen mening of de meningen binnen de leeskring te vergelijken met de hier aangeboden interpretatie.

- 1 Wat vindt u van het door De Winter geschetste toekomstbeeld?
- 2 'Vernietig je vijanden, want als je dat niet doet, vernietigen zij jou', is de boodschap die diverse personages in dit boek uitdragen. Wat vindt u van deze visie?
- 3 'Een fundamentalistische museumbewaker die een hem onbekende bezoeker zomaar opeens voorstelt een (streng verboden) potje schaak te gaan spelen, een ongeluk in Amerika waarbij het kleinkind van een Nederlandse collega van Brams vader betrokken is en waarbij Bram zelf als toevallige voetganger aanwezig is, het zijn slechts enkele van de vele onwaarschijnlijke toevalligheden' (Sonja de Jong, *Noordhollands Dagblad*, 21 juni 2008). Verschillende recensenten ergeren zich aan de grote hoeveelheid toevalligheden in het boek. Wat vindt u ervan?
- 4 Bram is fel tegen iedere vorm van fysiek geweld. In hoeverre kunt u begrijpen dat hij John O'Connor, de man in wie hij de moordenaar van zijn zoon ziet, op gewelddadige wijze om het leven brengt? Wat denkt u van Brams reactie wanneer blijkt dat O'Connor niet de moordenaar van Ben is?
- 5 Hoe verklaart u de getallenmanie die Bram overvalt?
- 6 De Winter laat zijn hoofdpersoon, Bram, geen harde uitspraken doen over de situatie, maar legt wel bijvoorbeeld Hartog en Max forse uitspraken over moslims in de mond. Welk effect heeft dit op u?
- 7 Leon de Winter zegt het volgende over zijn boek: 'Het is géén politiek pamflet. Stukken die ik de afgelopen jaren als columnist heb geschreven, zijn scherper en eerder eendimensionaal. In een roman moet je proberen zoveel mogelijk de nuance te vatten' (*Algemeen Dagblad*, 14 juni 2008). In hoeverre vindt u *Het recht op terugkeer* genuanceerd?
- 8 Hoe interpreteert u de titel van de roman?
- 9 Arie Storm (*Het Parool*, 11 juni 2008) noemt De Winter een 'ordinaire thrillerschrijver'. Behoort *Het recht op terugkeer* volgens u tot de literatuur? Welke zaken zijn bepalend voor uw mening?
- 10 Jeroen Vullings (*Vrij Nederland*, 14 juni 2008) stelt: 'Het recht op terugkeer roept geen vragen op'. Wat is de ervaring in uw leesclub?

- Schouten, Rob. 'Luid en duidelijk: ik ben een Jood'. In: *Trouw*, 14 juni 2008.
- Serdijn, Daniëlle. 'Versla de vijand, verzoen je niet'. In: *de Volkskrant*, 13 juni 2008.
- Speet, Fleur. 'Te groot geluk'. In: *Het Financieele Dagblad*, 21 juni 2008.
- Storm, Arie. 'Een ordinaire thrillerschrijver'. In: *Het Parool*, 11 juni 2008.
- Vullings, Jeroen. 'Grote gebaren'. In: *Vrij Nederland*, 14 juni 2008.

- [Anoniem] 'Even de wereld redden'. In: *Algemeen Dagblad*, 14 juni 2008.
- Boer, Nico de. 'Ik ben somber, heel somber'. In: *Haarlems Dagblad*, 14 juni 2008.
- Camps, Hugo. 'Volle fietstassen hebben hun eigen schoonheid'. In: *Elsevier*, 14 juni 2008.
- Cloostermans, Mark. 'Hoelang zullen ze hun kinderen nog willen opofferen?'. In: *De Standaard*, 27 juni 2008.
- Schut, Lies. "'Ik schrijf om mijn angsten te bezweren': Leon de Winter over zijn nieuwste roman'. In: *De Telegraaf*, 13 juni 2008.

Win een Leon de Winter Boekenpakket!

Doe mee aan de prijsvraag *Zoek het Boek* elders in dit nummer en u maakt kans op een Leon de Winter Boekenpakket, bestaande uit zeven titels, waaronder uiteraard *Het recht op terugkeer*.